

Teknokraattinen kulissidemokratia vai kadun vastarinta? Wolfgang Streeckin demokratiapessimismi

Jaakko Belt, FM, väitöskirjatutkija, filosofia, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto / päätoimittaja, Niin & Näin -lehti'

I

Wolfgang Streeck piirtää teoksessaan ”Ostettua aikaa” (Streeck 2016a) viimeisen 50 vuoden talous- ja yhteiskuntahistorian laajan kaaren. Saksalais-sosiologin jäsennyksessä kapitalismin ”kultaisten vuosikymmenten” jälkeistä aikaa määrittää kaksi rinnakkaista ja toisiinsa kietoutunutta globaalia kehityskulkua. Ensinnäkin demokraattisen kapitalismin kriisiytymistä on lykätty 1970-luvun taitteesta aina nykypäivään ”ostamalla aikaa” ensin inflaatiovetoisesti ja sitten julkisella ja yksityisellä velalla. Toiseksi julkisen vallan rooli on toisen maailmansodan jälkeen muuttunut kansan lojaalisuutta nauttivasta ”verovaltiosta” ensin jatkuvan poikkeustilan ”velkavaltioksi” ja lopulta finanssimarkkinoiden luottamuksesta riippuvaiseksi ”vakauttajavaltioksi”.

Streeckin katsannossa sodanjälkeinen yhteiskuntasopimus, ”rauhanmalli”, perustui lupaukselle täystyöllisyydestä, sosiaalisten erojen kaventumista, palkkojen jatkuvasta noususta sekä kasvun edellytysten takaamisesta valtiojohtoisesti, demokraattisen suunnittelun keinoin. Tuottavuus, palkkataso ja talous kasvoivatkin pitkään lineaarisesti käsi kädessä. Tulo- ja varallisuuserot kaventuivat. Markkinat sietivät sääntelyä ja interventioita ja työntekijät hyväksyivät korkean verotuksen, koska täystyöllisyys ja vakaa kasvu hyödyttivät kaikkia osapuolia. Elettiin verovaltion kulta-aikaa.

Kun talouskasvu alkoi yskiä 1960–70-luvun taitteessa, täystyöllisyyspolitiikkaa jatkettiin inflaation nojaavalla rahapolitiikalla. Kehitystä on selitetty työntekijöiden joustamattomilla palkkavaatimuksilla, lakkoherkkyydellä, työttömyyden välttämällä ja sosiaalipolitiikan paisumisella. Näiden tekijöiden rinnalle Streeck nostaa pääoman täyttymättömät tuottovaatimukset.

Katsoipa kolikon kumpaa puolta hyvänsä, epäsuhta palkansaajien kasvaneiden odotusten ja markkinoiden maksuvalmiuden välillä on syventynyt. Streeckin sanoin tätä ”jakokonfliktia” lykättiin laittamalla setelipainot käyntiin, mikä takasikin hetkeksi yhteiskuntarauhan.

Inflaation tie kuljettiin kuitenkin loppuun, kun 1970-luvun jälkipuoliskolla ajaututtiin stagflaatioon eli korkean inflaation ja kasvavan työttömyyden kurimukseen. Streeck ajoittaa velkavaltion synnyn samoihin hetkiin. Kun aikaa ei enää voinut ostaa inflatorisella rahapolitiikalla, alkoi velkavetoisen kasvun kausi. Ensimmäisessä vaiheessa 1980-luvulla nojattiin ennen muuta julkiseen velkaan. Sekä veronkorotukset että menoleikkaukset olivat työttömyyden kasvaessa poliittisesti mahdottomia ratkaisuja. Toisaalta kiristynyt verokilpailu, laahaavat palkat ja Kalifornian verokapinan kaltaiset liikehännät alkoivat murentaa verokertymää ja veronkannon yleistä oikeutusta kansalaisten silmissä. Jatkoaikaa lunastettiin tilkitsemällä valtiontaloutta ja rasvaamalla kapitalismin rattaita julkisella velalla.

Velkavaltion toiseen vaiheeseen siirryttiin Streeckin seuraannossa 1990-luvulla. Yhdysvalloissa Clintonin presidenttikaudella karsittiin päättäväisesti niin valtionvelkaa kuin sosiaalimenojakin, ja vastaaviin sopeuttamistoimiin ja rakenneuudistuksiin ryhdyttiin muissakin OECD-maissa. Leikkausten seurauksena laskenutta kokonaiskysyntää ja kotitalouksien tulonmenetyksiä päätettiin jälleen kompensoida luotolla – julkisen velan vain korvasi yksityinen velkaantuminen. Vuonna 1999 perustetulla euroalueella kokonaisvelkaantumista vauhditti se, että lainaa tarjottiin maasta ja lainaajasta katso-matta matalaan markkinahintaan. Streeck kuvaa siirtymää katkeransuloisesti Colin Crouchilta lainatulla käsitteellä ”yksityistetty keynesiläisyys” (Crouch 2009).

Tarinan viimeinen käänne on säästökuurien sukupolvelle tuttu. Julkinen ja yksityinen velkaantuminen olivat läpi läntisen maailman nostaneet kokonaisvelkaantumisen korkealle lähtötasolle, kun pankki-, finanssi- ja lopulta fiskaalikiiri iskivät 2008 ennakoimattomalla voimalla. Viimeistään tässä vaiheessa velkavaltiosta tuli leikkauspolitiikkaa toimeenpaneva vakauttaja-valtio. Ostettu aika oli valumassa tiimalasissa loppuun.

II

Streeck jäsentää markkinoiden ja demokratian jännitteistä suhdetta analogialla ”kahdesta kansasta”. Tämän tulkinnan mukaan markkinavoimat ovat sodanjälkeisen yhteiskuntasopimuksen purkautuessa ja velkaantumisen lisääntyessä nousseet kansalaisten rinnalle poliittista valtaa ja taloudellista vaikutusvaltaa käyttäväksi etu- ja viiteryhmäksi. Nykyinen velkavaltio joutuu näin tasapainoilemaan väestön eli kansalaisten (*Staatsvolk*) ja markkinaväen (*Marktvolk*) ristipaineessa.

Äänestäjien lisäksi myös pääoma esittää vaatimuksia valtiolle, antaa valtuuksia haluamallaan ehdoilla ja käytännössä rajoittaa edustuksellisten elinten toimivaltaa. Valtioiden velkojat voivat kääntää luottamusruuvia, ja yksityinen pääoma ryhtyä ”investointilakkoon”, aivan kuten äänestäjät saattavat vaaleissa ilmaista tahtonsa ja työvoima kieltäytyä työnteosta. Valtion täytyy siis nauttia yhtä aikaa kansan lojaaliutta ja markkinoiden luottamusta.

Streeckin ydinteessin mukaan näiden kahden ”vaatimussyhteisön” välillä vallitsee velkavaltiolle ominainen jatkuva konflikti. Näkemystä voi pitää yhtenä ajankohtaisenamuunnelmana Marxilta omaksutusta käsityksestä, jonka mukaan kapitalismilla on sisäinen taipumus kriisiytyä. Streeck toteaaakin ykskantaan, että ”yhteiskunnalliset järjestelmät ovat sisäisesti ristiriitaisia, perusteiltaan epävakaita ja tasapainossa vain korkeintaan väliaikaisesti, jos ylipäättään” (Streeck 2016a, 11).

Historiallisessa katsannossa huomionarvoista onkin Streeckin analyysi syistä, miksi vaatimussyhteisöjen välinen ristiriita ei länsimaissa revennyt ammottavaksi kuiluksi jo 1970-luvulla. Frankfurtin koulukunnan seuraajaksi tunnustautuva saksalaisprofessori väittää itsekriittisesti, että frankfurtilaiset ennustivat kriisiteorioissaan kapitalismin ”murtumakohdan” perusteellisesti väärin. He kun eivät nähneet kriisin lähteeksi talouden toimintaa vaan sen oikeuttamisen: kapitalismin hyväksyttävyyden rapisiksi demokratian, sosiaalisen toiminnan ja työelämän lattiatasolla.

On ymmärrettävää, että 1960-luvun läpipolitisoituneessa ilmapiirissä yhteiskunnallisen murroksen ennustettiin alkavan työpaikoilta, yliopistoista, ay-liikkeistä ja lakkoaloista. Streeck tavoittaa hyvin hämmennyksen, joka seurasi, kun luokkatietoisuuden terävöitymisen ja legitimaatiokriisin sijaan palkkatyö ja kulutusyhteiskunta kokivatkin yllättävän ja yleisen arvonnousun

1970-luvulla. Palkkatyöstä tuli etenkin työmarkkinoille rantautuneille naisille vieraantumisen sijasta itsenäistymisen, sosiaalisen integraation ja vapautumisen mitta. Vastaavasti kaupallistuminen, kulutustavarat, palvelut ja viihde omaksuttiin kapitalismin henkiseksi ja taloudelliseksi vetureiksi, ja rahatalous valtasi uusia elämämpiirejä urheilusta lähtien.

Sosio-kulttuuriset selitykset tekevät Streeckin analyysistä tavanomaisia talouspoliittisia ja -historiallisia tarkastelutapoja kokonaisvaltaisemman. Niiden avulla Streeck onnistuu myös valottamaan 1960-lukulaisen aikalais-teorian sokeita pisteitä. Streeck huomauttaa, että niin keynesiläisyys kuin Frankfurtin koulukunnan uusmarxilainen teoria olivat omaksuneet ”ajan hengen” mukaisen käsityksen talouden valtiollisesta säädeltävyydestä: ”laajalle ja hämmästyttävän kauas vasemmalle [ulottui] käsitys, jonka mukaan kapitalistisesta taloudesta oli tullut teknokraattisesti hallittavissa oleva hyvinvointikoneisto”(emt., 33). Taloudelliset seikat eivät kuitenkaan yksistään riittäisi selittämään, miksi kapitalismin hyväksyttävyyden jopa vahvistui 1900-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, vaikka keskimääräinen talouskasvu hidastui ja tuloerot kasvoivat läpi läntisen maailman. Streeckin oivallus on, että kapitalismi on nauttinut hyväksyntää paitsi yhteiskuntamuotona myös elämänmuotona.

Lähihistorian valossa tuntuisi houkuttelevalta ajatella, että illuusio nykykapitalismin hallittavuudesta ja kriisiytymättömyydestä on murtunut samaa tahtia kuin velkavaltiota on kuoriutunut esiin vakauttajavaltio. Mutta Streeck ei vanna vääjäämättömän muutoksen nimeen, vaikka ostettu aika olisikin käymässä vähiin. Kokonaisvaltainen kriisiytyminen on epäilemättä lykkäytynyt siksikin, että kahdesta kansasta nimenomaan markkinaväki on sanonut hyvinvointivaltion yhteiskuntasopimuksen irti ennen kansalaisia, eikä demokraattiselle muutokselle ole löydetty suuntaa. Kysymys kuuluukin, kuinka kauan velkakapitalismi nauttii yhteiskunnallista hyväksyttävyyttä – kuinka pitkään riittävän suuri osa ihmisistä pysyy riittävän tyytyväisenä ja on Streeckin sanoin ”valmis pelaamaan peliä” (emt., 36).

III

Ostettua aikaa maalaa synkän kuvan kansanvaltaisen muutoksen mahdollisuudesta nyt eletävässä ”demokratian myöhäisvaiheessa”. Jos 1960-luvun

kriittistä (yhteiskunta)teoriaa voi syyttää katteettomasta optimismista tai ainakin sokeista pisteistä, yhtä hyvällä syyllä voi moittaa Streeckiä tappiomielialasta. Streeckin kuvausta tienhaarasta, jossa on valittava joko demokratia tai kapitalismi, voi pitää vääränä vastakkainasetteluna. Kansanvaltaisia vaihtoehtoja määrittää Streeckin mukaan epärealistisuus, epävarmuus ja muutospelko. Uusliberalismi on kuronut sen verran etumatkaa, että tällä menolla saatetaan hyvinkin ”viimeistellä hayekilainen yhteiskuntamalli, jossa kapitalistisen markkinatalouden diktatuuri on suojattu demokraattisilta korjauksilta” (emt., 216).

Demokratian pessimististä tilannekuvaa Streeck rakentaa erittelemällä ylikansallista päätöksentekoa, kansallisvaltioiden vaikutusmahdollisuuksia ja katujen vastarintaa. Kansanvallan toimintamahdollisuudet vaikuttavat kaikissa kanavissa vähäisiltä tai epätyytyttäviltä, jos eivät täysin toivottomilta.

Ylikansallisista muodostelmista Streeck pitää Euroopan unionia pikemminkin ”uusliberalistisen suurhankkeen” yhtenä ajurina ja ”eurooppalaisen kapitalismin liberalisointikoneistona” (emt., 140) kuin kehityskulun potentiaalisena suitsijana. Markkinoiden ja kansalaisten välisessä kädenväännössä pääomapiirit ovat päässeet niskan päällä, koska uusliberalistiset uudistukset on onnistuttu institutionalisoimaan. Kritiikin ytimessä on tulkinta EU:sta epädemokraattisena ylikansallisena järjestelmänä, jonka säännöt sitovat kansallisvaltioita, mutta jolla ei ole demokraattista vastuuta kantavaa hallitusta. Vakaussopimuksen ja velkajarrujen kaltaiset sitoumukset rajoittavat kansallista päätäntävaltaa, kun taas pääoman vapaa liikkuvuus ja itsenäinen keskuspankki kaventavat kansallisvaltioiden poliittista keinovalikoimaa.

Streeck pureutuu myös EU-projektin ylioptimistisiin ihanteisiin. Hänen mukaansa utooppisen markkinahankkeen nimissä ja globalisaatiohuumassa on rakennettu kansallisista eroista piittaamatonta idealistista yhtenäis-Eurooppaa (emt., 222–223, 233–234). Tässä mallissa vallattomille parlamenteille on tarjolla ainoastaan ”kulissidemokratiaa”. Streeck vieroksuu erityisesti vanhemman kollegansa ja maamiehensä Jürgen Habermasin teknokraattista, ylikansallista ja moraalis-rationaalista Eurooppa-projektia (ks. myös Streeck 2016b).

Demokraattista vastavoimaa Streeck etsii kansallisvaltioiden rakentavan opposition sijaan hajottavasta oppositiosta. Vuonna 2012 pidettyyn luentosarjaa pohjautuvan teoksen sanomaa voi populismin ja tunnepoliitiikan käsitelyssä pitää enteellisenä, jopa kaukonäköisenä. Streeckin mukaan politiikan

tutkimusta myöten on ”aliarvioitu moraalisen suuttumuksen poliittinen tuotantovoima” ja halveksittu elitistisesti kaikkea populismiksi leimattua (Streeck 2016a, 205). Sen sijaan kirjoittaja itse näkee suuttumuksen ilmaise-
misen keinona kamppailla jälkidemokraattista kapitalismia vastaan.

Streeckin myönteistä suhtautumista kieltäytymisen eleisiin ja ”kadun vasta-
rintaan” selittänee osaltaan se, että kirjoitushetkellä etenkin Kreikassa ja Italiassa puolueet onnistuivat vastahangallaan hidastamaan troikan kuripolitiikkaa. Ruohonjuuritasolla nähtiin tuolloin Espanjan *indignadosin* ja Occupy Wall Streetin kaltaista liikehdintää. Jälkiviisauden uhallakin on kuitenkin huomau-
tettava, että Streeck analysoi tyytymättömyyttä ensisijaisesti edistyksellisen muutoksen käyttövoimana. Kolikolla on toinenkin puoli. Kohteettomasta ja kyvyttömästä protestista olisi kelvannut ajankohtaisesimerkiksi Lontoon 2011 ryöstelymellakat, jonka polttoaineeksi Slavoj Žižek on esittänyt sisäistetyn kuluttamisen imperatiivin ja ulkoisten olosuhteiden välisen kitkan (Žižek 2011). Myös teknokraattisen EU:n vastaista liikevoimaa on hyödynnetty yhtä lailla kansainvälistä solidaarisuutta herättäneessä *oxi*-kansanäänestyksessä kuin eristäytymispolitiikkaa edustavassa Brexitissä. Yhdysvalloissa pettymys *establishmentiin* taipui sekä Sandersin että Trumpin käyttöön.

Lopulta *Ostettua aikaa* tarjoilee kipakan EU-kritiikin ja affektipolitiikan rinnalla kansallisvaltioille yllättävänkin perinteistä institutionaalista roolia kansainvälisessä yhteistyössä. Streeckin ehdotuksessa nykyinen rahaliitto tulisi korvata Bretton Woodsin kaltaisella valuuttajärjestelmällä: kansalliset valuutat ankkuroitaisiin löyhästi euroon, jolloin valuuttakurssit olisivat kiinteät mutta mukautettavat. Taloudellinen itsemääräämisoikeus ja sosiaalipoliittinen liikkumavara palautettaisiin ennen muuta suvereenin rahapolitiikan keinovali-
koimalla. ”Devalvaatio on karkea väline”, Streeck kirjoittaa, ”mutta sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta parempi kuin ei mitään” (emt., 227).

On helppo yhtyä Streeckin vaateeseen, että uuden poliittisen järjestyksen tulisi huomioida paikalliset, kansalliset ja alueelliset erot. Saksalaisprofessori peräänkuuluttaa Karl Polanyin termein ”vastaliikettä” markkinaväelle, mutta rahajärjestelmän toivotut institutionaaliset muutokset ja ennakoimaton tunnepolitiikka eivät vielä riitä tiekartaksi vakauttajavaltion tuolle puolen. Niiden ohella lukija jää odottamaan jatkoanalyysia 2010-luvun *Staatsvolkin* demokraattisista toimintamahdollisuuksista: uudenlaisista järjestäytymisen muodoista, puolueiden muutoksesta ja työelämän sosiaalisesta murroksesta.

Viitteet

1) Kirjoitus pohjautuu aiemmin julkaistuun kirja-arvioon (Belt 2016).

Lähteet

- Belt, Jaakko (2016) Velkavaltiosta vakauttajavaltioon. *Niin & Näin* 1/2016.
- Crouch, Colin (2009) Privatised Keynesianism. An Acknowledged Policy Regime. *British Journal of Politics and International Relations* 11 (3), 382–399.
- Streeck, Wolfgang (2016a) *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*. [Gekaufte Zeit.] Kääntänyt Mari Kukkonen. Vastapaino: Tampere.
- Streeck, Wolfgang (2016b), "What About Capitalism? Jürgen Habermas's Project of a European Democracy". *European Political Science*. 15.4.2016. doi:10.1057/eps.2016.3
- Žižek, Slavoj (2011) *Kaikkien maiden myymälävargaat, liittykää yhteen!* Alkuperäisteksti "Shoplifters of the World Unite". Suom. Ville Lähde. *niin & näin* 4/2011, 16–18. www.netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn114-05.pdf